

ÉVFORDULÓK

Az Erkel családról III.

Erkel Ferenc élete és munkássága 1850-től haláláig

Erkel életének ezernyolcszázötventől haláláig terjedő időszaka örömmel és szomorúságokkal váltakozva telt el. Öröm töltötte el a *Hunyadi László* felújításának sikere La Grange, a híres francia operanékesnő fellépésével. Szomorúság költözött a szívébe, amikor megtudta, hogy meghalt (1851. július 17-én) *Egressy Béné*, operáinak szövegírója.

Nyomasztotta népes családjának eltartása és szűkös lakáshelyzetük gondja is. Egy levelében ekkortájt írta olyan hajlékra vágyakozva, ahol lenne „*egy egészen külön szobácska, ahová a gyerekek zaja el nem hat, komponáló teremül jusson.*” Otthon ugyanis alig adódott alkalma nyugodt munkára, ezért – ha módja nyílt – Gyulára utazott dolgozni és pihenni is.

Az 1852-es év a zeneszerző és a karmester Erkel egyaránt kellemes emlékekkel gazdagította, mert megjelent a zongorára írt *Magyar indulója*, a Nemzeti Színházban pedig megszólaltatta pesti muzsikustársaival Beethoven nagyszabású III. szimfóniáját. 1853-ban egy másik jelentős tettet sikerült megvalósítania, létrehozta a *Filharmóniai Társaságot*, illetve a társaság zenekarát és annak első hangversenyét a Nemzeti Múzeum dísztermében. A zenekar műsorain akkoriban elsősorban Mozart és Beethoven művei szerepeltek. Erkel 1854-ben Beethoven Esz-dúr zongoraversenyének bemutatására is vállalkozott.

Az 1855-ös év az Erkel-családnak szomorú eseménnyel zárult, meghalt Gyulán édesapja, Erkel József uradalmi számadó. 1856-ban, Mozart születésének századik évfordulójának ünnepségein Erkel kedvenc zongoraversenyét, a Beethoven által is kiemelkedőnek tartott d-moll zongoraversenyt játszotta Mozarttól. Ez évben adta elő Bécsben, a Theater an der Wien színpadán Havi Mihály színtársulata a *Hunyadi Lászlót*. Családi eseménye ennek az évnek: megszületett Erkel nyolcadik gyermeke, *Ferenc*, aki csak hét évet élhetett.

1857-ben látogatott először Magyarországra Erzsébet királyné. Tiszteletére opera született, melynek II. felvonását Erkel írta, a két szélső felvonását a Doppler-testvérek, Ferenc és Károly. Az *Erzsébet* című opera bemutatója 1857. május 6-án volt a pesti Nemzeti Színházban.

1858. augusztus 26-án szülte meg Erkelné Adler Adél Erkel utolsó, kilencedik gyermekét, *Istvánt*, a későbbi postatanácsost, apja másik öregkori gondviselőjét. 1859-ben bánatos napokat kellett átélnie az Erkel családnak. Tizennégy évesen meghalt Pesten *Ilona* lányuk. Gyulán pedig elhunyt József öccse, a neves énekes és karnagy.

1860-ban húszévi házasság után – bizonyára az utóbbi évek megpróbáltatásai következtében – különvált egymástól Erkel Ferenc és felesége, gyermekeik gondos édesanyja. Adler Adél Gyulára költözik tizennyolc éves Gyula és tizenhat éves László fiával. Erkel, ha teheti, meglátogatja őket. Adler Adél zongoratanítással foglalkozik. Erkel újabb operáin, a *Bánk bán*on és a *Saroltán* dolgozik. Ez évben Havi Mihály színtársulatának Bukarestben is sikerült bemutatnia a *Hunyadi Lászlót*.

1861. március 9-én megszólalt a Nemzeti Színházban Erkel harmadik operája, a *Bánk bán*, melyet tíz éven át dédelgetett, érlelt és öntött formákba. A szövegkönyvet még Egressy Béné készítette. Katona József egyedülálló magyar történelmi drámája után és nyomán megszületett Erkel Ferenc páratlan magyar történelmi dalműve is. A két alkotásban a mindenki által ismert történelem hangszülei ugyan eltérnek egymástól, de azonos értékük így is vitathatatlan. Az opera ősbemutatóján Melinda szerepét a kivételes tehetségű, Erkel által is nagy becsben tartott *Hollósy Kornélia* énekelte. A bemutató zajos sikert aratott. A költő Vajda János lapja, ma is helytálló szavakkal írt az operáról: „*Az ódon balladák és hősköltelemények varázserejével bír e fenséges mű... s az ember nemcsak látja ama kor alakjait, de velük érez is.*” Ide kívánczok Erkel életművét példamutatóan feltáró és elemző *Németh Amadé* zenetörténész megállapítása is: „*A Bánk bán a verbunkost többé túl nem szárnyalható magaslatra emelte.*” Tegyük

mindjárt hozzá, hogy Erkel legfőképpen a *verbunkos műzene* nyelvezetét emelte méltó módon piedesztálra.

Erkel megérdemelten elismert kortársa, *Mosonyi Mihály* zeneszerző és zenei író, akinek még a Bánk bán színre kerülésének évében Erkel bemutatta a *Szép Ilonka* című operáját, azt szorgalmazta, hogy a nép hangja, azaz dalainak világa is keljen életre a kor színpadi műveiben. Ennek kívánt eleget tenni Erkel a negyedik, a *Sarolta* című vígoperájában, amelynek 1862. június 26-án volt a bemutatója. Törekvése – a „nép” dalai széleskörű ismeretének hiányában – nem járt sikerrel. A *Czanyuga József* által szövegkönyvbe foglalt történet sem nyújtott lehetőséget Erkelnek az „elvárás” teljesítésére. A történet tömören ez: Sarolta, egy falusi kántor szép leánya Gyulát, a parasztleányt szereti. A település alá tartozó királynak megtetszik a kántor leánya. Meghódításához szerepcserét kényszerít ki Gyulától, amelyet a kántor is támogat, de eredménytelenül, mert Sarolta kitart a választottja mellett.

Erkel a *Bánk bánnal* művészete csúcására érkezett. A *Saroltával* nem volt szerencséje, de alkotói kedve nem hagyta el. Figyelő szettel és füllel követte ezután is az egyes országok és szerzők operaterméseit, valamint azok irányzatait.

Családi körülményei ezidőtájt lényegesen nem változtak. A szakmai támadások pedig őt sem kerültek el 1863-64-ben. Egyes körök Lisztet, mások Mosonyit szerették volna a Nemzeti Színház „főkarnagyi székébe ültetni”. Kifogásuk Erkel konzervatívizmusa és főleg az volt, hogy „mellőzi” Wagner műveit. Már ahhoz is csípős megjegyzést fűztek, amikor Wagner két pesti hangversenyét követően (1863 júliusában) átölelte és megcsókolta Erkel, ezzel is elismerte az általa vezetett zenekar munkáját.

1865-ben egy emlékezetes zenei és igen szomorú családi esemény részese volt. A pesti Vigadóban hatalmas sikerrel vezényelte – magyarországi bemutatóként – Beethoven IX. szimfóniáját. Gyulán, 77 éves korában elhunyt édesanyja, a szépszájú családot összetartó ifjú Erkel Józsefné, Ruttkay Klára. Erkel ekkor a nyár nagy részét is Gyulán töltötte, a *Dózsa György* című készülő operája komponálásával és hangszerelésével foglakozott. Gyuláról tért vissza Pestre, a *Nemzeti Zenede* fennállásának 25 éves jubileumi hangversenyeire, amelyeken Liszt Ferenc is részt vett.

1867-re elkészült ötödik operája, a *Dózsa György*, Gyula és Sándor fiai segítségével. Április 6-án gördült fel a bemutató előadás függőnye a Nemzeti Színházban. Az opera librettóját *Szigligeti Ede* írta *Jókai Mór* drámája nyomán. A terjedelmes, öt felvonásos dalműben már helyet kaptak a wagneri-zene fő sajátosságai: a vezérmotívumok és énekbeszéddek alkalmazásai, a korábbi zárt formarészek összeolvasztásai. Az opera cselekménye csak helyenként fedi a történelemből ismert tényeket. Meseszerű elemek és szokványos színpadi esetek fordulnak elő benne. Dózsa alakját és énjét Erkel zenéje idézi meg legfőképpen. A nagyívű alkotás, gyengeségei ellenére is előbbre lendítette a magyar operairodalom fejlődését. 1867-ben egy másik, kisebb figyelmet keltő műve is elhangzott a Nemzeti Színházban, a *Koronázási kantátája*.

A kiegyezés éve lendületbe hozta a magyar kórusmozgalmat. A dalárdák Aradra gyűltek össze országos találkozóira, ahol elhatározták, hogy egyesületet hoznak létre. Erkel, az 1868-ban tartott debreceni közgyűlésen – felkérésre – az egyesület élére állt. Attól kezdve buzgón támogatta a dalos-ünnepélyek szervezését és amikor tehetett, részt vett azokon.

1869 áprilisában a Filharmónia Társaság zenekara és több pest-budai zenei együttes részvételével két nagyszabású *Liszt-hangverseny* került megrendezésre. Az egyikben Liszt *Koronázási miséjét*, Erkel a *Dante-szimfóniából* részletet és a *Harci dalokat* vezényelte, a másikon Erkel a *Hungária* című szimfonikus költeményt és a *137. zsoltárt*.

Beethoven születésének századik évfordulója évében (1870-ben) több jubileumi hangversenyt dirigált és a *Fidelio* című operát is vezényelte. Egy év múlva *Wagner* Tannhäuser című operáját mutatta be (1871 márciusában) tökéletesen felkészített előadásban. Minden bizonnyal olyan szándékkal is, hogy megmutassa elvárásait az ez évben érkezett karmester társának, a győri születésű, Bécsben tanult és Wagnerért rajongó *Richter János*nak.

1872. augusztus 3-án Gyulán dalárünnepet rendeztek. Erkel erre az alkalomra *Abrányi Emil Dalolj, dalolj!* című költeményére dalárindulót komponált férfikarra és fúvószenekarra. Az indulót fia, *Erkel Gyula* vezényelte.

Magyarország történetében 1873-ban jelentős változás következett be Pest-Buda és Óbuda egyesülésével. A budapestivé vált Nemzeti Színház prózai tagozatának *Szigligeti Ede* lett az igazgatója, az operatársulatának *Erkel Ferenc*. Nem telt bele egy év, az akkor 63 éves Erkel levelet írt a belügyminiszternek, aki őt kinevezte. Többek között ez állt benne: „A Nemzeti Színház fennállása óta... minden erőmet a magyar dalmű szellemi és anyagi kifejlesztésére fordítottam, nem riadva vissza a fáradságtól és akadályoktól... most azonban... érzem, hogy az igazgatás ezernemű teendői testi erőmet meghaladják, s

elvonnak tulajdonképpen zeneszerzői hivatásomtól melylyel ...magyar hazámat kívánom tehetségemhez képest szolgálni. Teljes tisztelettel fölkérem... méltóztassék engem roncsolt egészségem helyreállítására véget... igazgatói teendők alól kegyesen fölmenteni." A miniszter Erkel lemondását – örökös fő-karmesteri rangot adva részére – elfogadta, utódjául Richter Jánost nevezte ki igazgatónak és fiát, Erkel Sándort, a társulat karigazgatóját karmesterré léptette elő.

1874-ben két örömteli zenei eseményt is megélhetett Erkel. Kétszázszor gyúltak fel a színpad fényei a Hunyadi László előadásán. A nézőtérben Liszt Ferenc is helyet foglalt. Erkel Szigligeti köszöntötte: „Ne pihenj jól kiérdemelt babérjaidon – mondta –, szenteld még most is ifjú szellemi erődet a zeneirodalomnak, mert midőn műsádnak áldozol, a hazádnak is áldozol.” Erkel nem pihent babérjain, mert néhány hónap múlva színre került (1874. május 20-án) hatodik operája, a *Brankovics György*, amely kiérdemelt örömmel töltötte el. A négy felvonásos opera zenéje sokrétűen gazdag, amely Erkel leleményét, tehetségét és tájékozottságát bizonyítja. Szerepel benne a wagneri vezérmotívika elve és a folyamatos zenei haladás szövegmódja, csakúgy, mint a verbunkos muzsika, nemzetközi elemekből építkező karakterzene, népzenei délszláv és törökös hangszin- és hangzásvilág. A bemutató bírálói azt állították jogosan, hogy a dalmű az Erkel-i életmű betetőzésének tekinthető. Egy értékelője ezt írta: „Dallam, a szokásos értelemben alig van ebben a műben, de zene annál több.”

1875-ben Richter János lemondott a Nemzeti Színház vezető karmesteri állásáról. A főzeneigazgatói posztra Erkel Sándor került, a másodkarmesteri teendők ellátására Erkel Gyula kapott megbízást. Ebben az évben létesült Budapesten az éneklés és a hangszerjáték rég várt felsőoktatási intézménye, az *Országos Magyar Királyi Zeneakadémia*. Elnökének Liszt Ferencet kérték fel, igazgatónak Erkel Ferencet nevezték ki, aki az intézmény titkára, Ábrányi Kornél szerint: „a kölcsönös bizalom vonzó erejével igazgatótt.” Ebben az esztendőben kezdték meg Ybl Miklós tervei alapján az Operaház építését. Ez év végére készült el a *Népszínház*, amelynek vezető karmesteri okmányát Erkel Ferenc vehette át. A színház kinevezett karmestere fia, Erkel Elek lett. Erkelnek ez idő tájt már jutott ideje a számára szórakozást és kikapcsolódást nyújtó sakkozásra is. De tovább sem felejtkezett meg a szülővárosával kapcsolatos tennivalókról. A gyulai római katolikus plébániatemplom 100. évfordulójára, a Gyulai Dalkarnak *Buzóg kebellet* címmel orgonakíséretes férfikart szerzett.

1876-ban Blaha Lujza énekelte sikerrel, a Tóth Ede versére írt *Késő ősznek hideg szele* című dalát, egy népszínházi előadás betétként. 1878. január 21-én direktor- és alkotótársa, Szigligeti Ede temetésén a Nemzeti Színház férfikarától „A halálnak éjszakája vissza őt nem adja már” kezdetű gyászkar hangzott el nagy hatást kiváltva.

1880. november 30-án bemutatásra került hetedik operája, a *Névtelen hősök* című, amelyben kora szabadságharcos bátor katonáinak állított felemelő emléket. A „felemás” szövegkönyvet Tóth Ede és Ábrányi Kornél írta. A bemutató Sándor fia vezényelte. A dalmű cselekménye fordulatokban bővelkedő, de drámai mélységektől mentes. Két falusi fiatal, Ilona és Elek, a segédlelkész egymásra találnak. Elek, a haza védelmére a toborzók közé áll. Hiába kelti halálhírét a falu módos agglégénye, aki szemet vetett Ionára, az inkább elmegy Elek után a haretérre. Végül mindketten szerencsésen térnek haza és összeházasodnak. A daljátékban számos szép részlet található, mesteri hangszelésekkel. Zenei anyaga magyar népies műdalgyökerű, lengyel elemekkel gazdagítva és számos zenei ábrázoló eszközzel kiegészítve. Arany János versét hordozó „Süvegemen nemzetiszín rózsá” kezdősorú „népi dal” (fele népdal, fele műdal) is helyet kapott benne.

1884-re felépült neoreneszánsz stílusban a *Magyar Királyi Operaház*. Megnyitóján, 1884. szeptember 24-én az Operaház örökös főigazgatójává avansált Erkel Ferenc a Hunyadi László nyitányát, Sándor fia a *Bánk bán* első felvonását és Wagner *Lohengrinjének* egy részletét vezényelte. Néhány nap múlva előadásra került a magyar zenedráma új fellegrárában a teljes *Bánk bán* is. Az Operaház megnyitására Erkel Ferencet kérték fel egy új opera megírására. Neki is látott Gyula fiával a dalmű megírásához, de csak a következő év elejére készültek el vele.

A *Váradai Antal* szövegére komponált *István király* című, 4 felvonásos opera premierje 1885. március 15-én volt. A dalmű nem hozott elismerést Erkelnek és Gyula fiának. A történelmi eseményekhez hűtlen, az inkább különös, mind különleges libretto nem nyújtott jó alapot sikeres opera megírására. A zene sem lehetett más, mint annak bizonyítéka, hogy a verbunkos zenétől „elpártolt” magyar operazene „az elgyengülés” állapotába jutott.

Nagy szomorúság érte Erkel 1886. július 31-én, Bayreuthban meghalt legnagyobb magyar pályatársa és nagyra becsült barátja, Liszt Ferenc.

Erkel 1887-ben lemond „az elnöki poszt nélkül maradt” Zeneakadémia igazgatói állásáról. 1887. szeptember 23-án elhangzott az azóta is nagysikerű, a „lelkes érzelmeket” felkavaró szimfonikus műve,

az *Ünnepi nyitány*, amelyet a Nemzeti Színház fennállásának 50. évfordulójára komponált, 76 éves korában.

Az 1888-as évben szomorú és kellemes napok egyaránt jutottak Erkelnek. Ebben az évben vonult nyugdíjba az Opera zenei vezetői állásából Sándor fia. Gyulán meghalt Teréz húga. Elhunyt menyecskéje, Gyula fiának a felesége. 1888. október elejétől – Erkel Sándor és német kollégája Felix Mottl után – az akkor 28 éves karmester és zeneszerző, *Gustav Mahler* lett az Operaház igazgatója. Közbejárására, amikor a Hunyadi László volt műsoron, az Operaház megemlékezett Erkel ötvenesztendő karmesteri jubileumáról, úgy, hogy az opera nyitányát és az első felvonását „a szerző” vezényelte. Az intézmény babérkoszorúját Mahler és az Opera főrendezője adta át Erkelnek.

Egy másik karmesteri jubileumi megemlékezésre 1888. december 16-án került sor a Vigadó hangversenytermében. Ezen a különböző dalkarokból összesereglett kórustagok elénekelték a *Himnusz*-t, melyet könnyezve hallgatott végig. Az ünnepség szónoka *Jókai Mór* volt. „Egy félévszázados életpályán mint stádium-mutató emlékkövek állnak – mondta többek között – megalkotott művei.” Babérkoszorúval és ezüst dísztaggyal tért haza az ünnepségről. December végén lemondott a zeneakadémiai állásáról is. Gyula városa Szilveszter napján díszpolgárrá választotta.

Mahler is tisztelte és elismerte Erkel munkásságát. 1889-ben a *Brankovics György* című operáját, 1890-ben a *Bánk bánt* újította fel. 1890 júniusában orvosának *Magyar albumlapot* komponált mélyhegedűre és zongorára. November 7-én, a 80 éves születésnapjára rendezett hangversenyen vezényelte utóljára a Filharmonikusokat. A *Bátori Mária* nyitányát dirigálta. A koncerten megszólaltatta *Mozart d-moll zongoraversenyét* is „frenetikus sikerrel”. Ráadásként *Liszt Abrándját* játszotta, amelyet Liszt Bellini egyik operája nyomán szerzett.

1892. augusztus 19-én a Vigadóban ünnepelte az Országos Magyar Daláregyesület megalakulásának 25 éves jubileumát, amelyre utolsó kórusművét írta férfikarra, Petőfi két versére, az *Elvénnelek, én csak adnának* és *A faluban utcahosszat* címűekre. A bemutatót az egyesület országos karnagya, Sándor fia vezényelte. Ekkor hangzott el a Jókai szövegére korábban készült *Király-himnusza* is.

1893-ra Erkel már gyengének érezte magát. Május közepén felköltözött a Svábhegyre, egy villába. Itt június elejére, szívgyengesége miatt, olyan erőtlenné vált, hogy a ház kertjébe sem tudott kimenni. Június 10-én meghalt Elek fia. Nem tudatták vele, de megérezte a családi bajt. Állapota napról-napra romlott. Három gyermeke: Mária, István és Lajos vigyáztak rá felváltva. 1893. június 15-én délután, ágyban fekvé már nem szólt senkihez; egyszer elaludt, másszor ébren volt. Amikor ébren volt, csak nézett maga elé és lehet, hogy Petőfi hónapokkal ezelőtt megzenésített verssorai éledtek fel benne:

„Miért nem vagyok felhő az égen?
Sírnom akkor nem volna szegény.

.....
Nem kellene soká szenvednem
Ebben a keserves életben.”

Még aznap este, fél tíz óra tájban örök álomba szenderült.

Várnai Ferenc

Emlékezés Selmecebánya három jelesére

A következőkben részleteket közlünk a „Selmecebánya jelesei, jeles selmecebányaiak” címmel készülő könyvből. A majdan benne szerepeltetni kívánt több mint száz kiváló embert mindenekelőtt Selmecebányához kötődő munkásságuk kapcsán választottuk ki: közülük többen a város falai között születtek, de nem ez volt a meghatározó szempont. Az itt következő három portré a szervezett magyar turisztika születésénél kiemelkedő szervezőmunkáját Selmecebányán végző *id. Tirts Rezső*, az itteni bányászati és kohászati felsőoktatás egyik legnagyobbja, *Farbaky István* és a városban töltött diákéveinek élményei alapján a selmecei diákéletet szépirodalmi művében leghívebben megörökítő *Tassonyi Ernő* emlékét kívánja megidézni születési évfordulóik kapcsán.

A Tirts-család Sáros vármegyéből származott át a Szepességbe, s Tirts István, aki vaskereskedő volt Szepesváralján, itt vette feleségül Fest Saroltát. Házasságukból ugyanitt született százyolevan éve, 1831. február 27-én *id. Tirts Rezső*, aki aztán élete java részét Selmecebányán töltötte. (Neve előtt az „idősebb” voltára utalás azért célszerű, mert gyermekei közül az ugyancsak Rezső nevet viselő fia